

ώστε να εκτιμήσουμε και τη σημασία της καταστροφής της. Ο ίδιος ο γιατρός Γιοέλ, γέρος πια, είχε την τύχη να πεθάνει, απ' ό,τι φαίνεται, στο στρατόπεδο του βαρόνου Χιρς, όπου οι Γερμανοί συγκέντρωναν τους Εβραίους, από τον Μάρτη ως τον Αύγουστο του 1943, λίγα εικοσιτετράωρα πριν τους εκτοπίσουν σιδηροδρομικώς από τον παλιό σταθμό της Θεσσαλονίκης στα στρατόπεδα εξοντώσεως.¹⁰

Βιογραφικά: Ο Μεϊρ Γιοέλ γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1866 σε μια μικροαστική οικογένεια.¹¹ Το 1872 έγινε μαθητής στη σχολή Filarder,¹² το μόνο σύγχρονο σχολείο της εποχής εκείνης στην πόλη.¹³ Ήταν ένα ιταλικό ιδιωτικό σχολείο που για να εγγραφεί κάποιος σ' αυτό απαιτούνταν να έχει προοδευτικούς αλλά και ευκατάστατους γονείς. Διαφορετικά, όπως προειδοποιούσαν και οι ραβίνοι, θα φοβούνταν μην εκτεθούν τα παιδιά τους σε χριστιανικές επιρροές.¹⁴

¹⁰ Ρένα Μόλχο, «Προβλήματα ένταξης της Γενοκτονίας στη συλλογική εθνική μνήμη: Η περίπτωση της Θεσσαλονίκης», στο Βασιλική Γεωργιάδου - Άλκης Ρήγος, *Αουσβίτες: Το γεγονός και η μνήμη του*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2007, σσ. 23-41. Réna Molho, «La politique de l'Allemagne contre les juifs de Grèce», στο George Bensoussan, *Revue d'histoire de la Shoah: Les conseils juifs dans l'Europe Allemande*, no 185, Juillet-Décembre 2006, σσ. 355-377.

¹¹ Δεδομένου ότι στην VIIIη συνέχεια αυτών των «Αναμνήσεων»/*Souvenires* αναφέρει ότι στη διάρκεια της [πρώτης] Μεγάλης Πυρκαγιάς που ξέσπασε το 1890, οκτώ χρόνια είχαν περάσει από τότε που πήγε να σπουδάσει στην Ισταμπούλ. Εφόσον εκεί πήγε όταν ήταν 16 ετών, το 1890 πρέπει να ήταν 24 ετών.

¹² Το σχολείο Filarder δημιουργήθηκε μετά από το 1862 με επιχορήγηση του υπό δημιουργία βασιλείου της Ιταλίας.

¹³ Ηγ συνέχεια, «Examenes sin medalias». Το σχολείο Filarder δημιουργήθηκε από τον Σολομών Φεργάντες δέκα χρόνια νωρίτερα στη συνοικία Rogos. Η Rogos ήταν η μόνη εβραϊκή συνοικία στα βόρεια της οδού Εγνατίας.

¹⁴ Με αυτό το επιχείρημα, ότι στα ξένα μη εβραϊκά σχολεία οι εβραίοι

Ο πατέρας του Μεϊρ Γιοέλ, όπως φαίνεται, πληρούσε και τις δύο προϋποθέσεις. Ήταν επιτυχημένος ράφτης με πελάτες της αριστοκρατίας, όπως τους Αλλατίνι και τους Φερνάντες, που ήταν οι πιο προοδευτικοί ηγέτες της Κοινότητας. Επομένως, και ευκατάστατος ήταν αλλά και εξοικειωμένος με τα προοδευτικά ρεύματα. Επιπλέον, πέρα από το επαγγελματικό, το φιλικό του περιβάλλον αποτελούνταν από τον πρωτοπόρο τυπογράφο Μπετσαλέλ Σαάντια Λεβή, που ήταν ο καλύτερός του φίλος, παράλληλα όμως και το πιο προοδευτικό άτομο στη Θεσσαλονίκη, που αφορίστηκε επειδή εξέδωσε έργα χωρίς να ζητήσει την έγχριση της επιτροπής λογοκρισίας της Κοινότητας.¹⁵ Έτσι λοιπόν εξηγείται πώς ο ράφτης Γιοέλ υπήρξε ένας από τους πρώτους Εβραίους που έστειλαν το παιδί τους σε καθολικό, χριστιανικό, δηλαδή αλλόθρησκο, σχολείο στη Θεσσαλονίκη, όπου το εβραϊκό στοιχείο κυριαρχούσε.

Ωστόσο, όπως συμβαίνει και με κάθε κοινωνική ή άλλη αλλαγή, το ίδιο και στην εβραϊκή κοινωνία της Θεσσαλονίκης, που τότε βρισκόταν σε μεταβατικό στάδιο εκδυτικισμού, τα άτομα ή οι κοινωνικές ομάδες παλινδρομούσαν επανειλημμένα από τη σύγχρονη στην παραδοσιακή πρακτική και τανάπαλιν. Το επιβεβαιώνουν άλλωστε και οι αντιφάσεις που παρατηρούνται στη μετέπειτα επιλογή της επαγγελματικής εκπαίδευ-

μαθητές εκτίθενταν στους κινδύνους της κατήχησης, οι ραβίνοι αντιδρούσαν και απέρριπταν την παρακολούθηση στα σύγχρονα σχολεία. (Ρένα Μόλχο, *Oi Eβραιoi tηs Θεσσαλονίκηs..., d.p., σ. 147.)*

¹⁵ Ο Betzalel Saadia HaLevy υπήρξε ο τελευταίος Εβραίος της Θεσσαλονίκης που αφορίστηκε γιατί πρωτοπόρησε στην έκδοση κοσμικών βιβλίων χωρίς ραβινική έγχριση. Υπήρξε επίσης ο ιδρυτής της μακροβιώτατης εφημερίδας *Eroca* στη Θεσσαλονίκη μεταξύ 1875-1909.

σης του γιου Γιοέλ ή μεταξύ της τουρκικής ή της ευρωπαϊκής ενδυμασίας που οι πλούσιοι εναλλάσσουν σύμφωνα με τη διάθεσή τους, αποκαλύπτοντας ότι πράγματι η αλλαγή του εκσυγχρονισμού δεν υπήρξε μια γραμμική διαδικασία.

Το γεγονός αυτό εξηγεί πώς, στο ίδιο διάστημα που ο νεαρός ήταν ακόμη μαθητής στο πιο σύγχρονο σχολείο, ο πατέρας Γιοέλ εμπιστεύτηκε τον γιο του ως μαθητεύομένο σε έναν εμπειρικό φαρμακοποιό. Την εποχή εκείνη (1880) σχεδόν δεν υπήρχαν κάποιου άλλου είδους φαρμακοποιοί ή και γιατροί στη Θεσσαλονίκη.¹⁶ Άλλωστε, φαίνεται πως ο Σλομώ Χαγουέλ, που πήρε την πρωτοβουλία να ασκήσει τον Μεΐρ Γιοέλ στη φαρμακολογία, δε θεωρούνταν τότε κομπογιαννίτης όπως οι περισσότεροι από τους άλλους εμπειρικούς φαρμακοποιούς ή γιατρούς.¹⁷ Ο Σλομώ Χαγουέλ, κατά τον Γιοέλ, ξεχώριζε όχι μόνον επειδή ήταν γνώστης του Ταλμούδ,¹⁸ αλλά

¹⁶ Όπως φαίνεται από τον κατάλογο των 142 μελών του *Cercle de Salonique*, το 1887 υπήρχαν 21 αναγνωρισμένοι γιατροί όλων των θρησκευμάτων, οι οποίοι πρωτοστατούσαν στις δραστηριότητες του συλλόγου και είχαν ιδρύσει και θυγατρικό τμήμα ειδικό για τους γιατρούς. (Βλ. «Το “Cercle de Salonique” 1873-1958: Σύλλογος Θεσσαλονικέων», Πρακτικά του Α' Συμποσίου της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού: Οι Εβραίοι στον ελληνικό χώρο: Ζητήματα ιστορίας στη μακρά διάρκεια, Αθήνα, 1995, σσ. 103-127.) Η ιατρική σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης άλλωστε ιδρύθηκε μόνο το 1948. Γεράσιμος Η. Πεντόγαλος, «Μαιευτική και γυναικολογία στο μείζονα μαχεδονικό χώρο το 19ο αιώνα (1800-1912)», 5ο Συνέδριο Μαιευτικής και Γυναικολογίας, Ιωάννινα, 22-25 Μαρτίου 1991, σσ. 261-263· του ιδίου, *Γιατροί Θεσσαλονίκης 1800-1912*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2010.

¹⁷ Βη και Ιη συνέχεια.

¹⁸ Ταλμούδ ή *Talmud* στα εβραϊκά σημαίνει «μελέτη και μάθηση» ή διδασκαλία που απορρέει από τη δημοσίευση και την ανάγνωση ραβινικών συζητήσεων περί ζητημάτων του εβραϊκού νόμου, ηθικής, ηθών και ιστορίας.

και κάποιος που γνώριζε τουρκικά και γαλλικά και μελετούσε σύγχρονα βιβλία ανατομίας, χημείας και φαρμακολογίας.¹⁹ Ακολουθούσε δηλαδή μια πρακτική μεταξύ της παράδοσης και της επιστήμης, όπως και γενικότερα έπραττε η αφρόκρεμα της κοινωνίας της Θεσσαλονίκης. Χαρακτηριστικός ήταν, για παράδειγμα, ο τρόπος που παρασκευαζόταν το φάρμακο για τη θεραπεία της ελονοσίας μ' έναν συνδυασμό κρασιού και κινίου.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, σε έξι μήνες ο Μεΐρ Γιοέλ έμαθε να παρασκευάζει τα βασικά φάρμακα της εποχής, από τα οποία το καλύτερο, όπως επισημαίνεται, ήταν «η φύση» (*«La natura»*).²⁰ Έτσι, έφηβος ακόμη, προσελήφθη ως αναγνωρισμένος «φαρμακοποιός» στο νεοϊδρυμένο φαρμακείο του Bikour Holim (1880). Σε σύγκριση με άλλους υποψήφιους, το πλεονέκτημά του, όπως γράφει, ήταν η γνώση των ευρωπαϊκών γλωσσών, που του επέτρεπε να διαβάζει συνταγές σε λατινική γραφή. Αυτό βέβαια σημαίνει ότι τότε, αντίθετα από τώρα, οι περισσότεροι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης διάβαζαν μόνο την εβραϊκή γραφή *rashi*. Κάτι που επιβεβαιώνεται και από την αποτυχία του πειράματος να εκδοθεί η *Eroca* σε λατινική γραφή το 1879.²¹

¹⁹ IVη συνέχεια.

²⁰ I και IIIη συνέχεια.

²¹ Ιη ενότητα. Ρένα Μόλχο, «Τα ισπανοεβραϊκά: μια μεσογειακή γλώσσα στην καθημερινή ζωή της Θεσσαλονίκης του 20ού αιώνα», *Τα Ιστορικά*, τόμ. 15, τεύχ. 28, 29, Ιούν.-Δεκ. 1998, σσ. 123-146. Ρένα Μόλχο, «Ο εβραϊκός τύπος της Θεσσαλονίκης», στα Πρακτικά του Συνεδρίου Ο ελληνικός εβραϊσμός, 3 & 4 Απριλίου 1998, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού: Αθήνα, 2000, σσ. 149-169. Ρένα Μόλχο (επιμέλεια): Πρακτικά 3ου Διεθνούς Συνεδρίου Ισπανο-Εβραϊκής Γλώσσας: *H κοινωνική και πολιτι-*

Μια μέρα, ο εκδότης της *Erosa Σ. Λεβή* εντυπωσιάστηκε τόσο πολύ από το παράστημα του μικρού Γιοέλ, που πρότεινε αμέσως στον νεαρό να πάει να σπουδάσει στο Πανεπιστήμιο της Ισταμπούλ και να γίνει διπλωματούχος φαρμακοποιός.²² Αυτό κι ἐγινε.

Άλλα ο Μεΐρ δεν ήταν παρά 16 ετών τότε, δηλαδή πολύ μικρός για να γίνει δεκτός σε ένα ακαδημαϊκό ίδρυμα. Προκειμένου να το αντιμετωπίσει, ο Σαάντια Λεβή χρειάστηκε να πείσει τον μεγαλύτερο γιο του, τον Νταούντ Λεβή,²³ ο οποίος εργαζόταν τότε στο τμήμα διαβατηρίων της Κοινότητας, να εκδώσει ένα πλαστό πιστοποιητικό (*teshkeri*) που να βεβαιώνει ότι ο Μεΐρ ήταν 20 ετών, ότι δηλαδή είχε την απαιτούμενη ηλικία ώστε να μπορέσει να γραφτεί στο πανεπιστήμιο.²⁴ Παρά ταύτα, όταν ο νεαρός Μεΐρ έφτασε στην Ισταμπούλ,

σμική ζωή στη Θεσσαλονίκη μέσα από τα ισπανο-εβραϊκά κείμενα - *Judeo-Espagnol: Social and Cultural Life in Salonika through Judeo-Spanish Texts, 17-18 Οκτωβρίου 2004* (17 & 18 October 2004, Ets Ahaim Foundation, Thessaloniki, 2008), Ίδρυμα Ετς Αχαϊμ, Θεσσαλονίκη, 2008, σσ. 19-22. Στη μεταγραφή των «Αναμνήσεων» του γιατρού Γιοέλ που κάναμε από τη γραφή *rashi*, στην οποία δημοσιεύονταν οι ισπανοεβραϊκές τοπικές εφημερίδες, διατηρήσαμε την τοπική ορθογραφική τους απόδοση σε λατινικά στοιχεία όπως είχαν αρχίσει να γράφουν την ισπανοεβραϊκή γλώσσα οι ντόπιοι Εβραίοι στη δεκαετία του 1930.

²² Avigdor Levy, *The Sepharadim in the Ottoman Empire*, The Darwin Press, Princeton, 1992, σ. 110: Η ιατρική σχολή για πολίτες, *Mekteb-I Tibbiyye-I Müllkiye*, ιδρύθηκε το 1867. Είναι όμως πιθανόν ο Μεΐρ Γιοέλ να πήγε στη Στρατιωτική Ιατρική Σχολή, που ιδρύθηκε στην Ισταμπούλ το 1827, κυρίως για την εκπαίδευση ιατρών για τον στρατό. Αυτό συνάγεται εξαιτίας του γεγονότος ότι από το 1847 το ίδρυμα απασχολούσε έναν ραβίνο και διέθετε κουζίνα *kasher*.

²³ Ο Νταούντ Λεβή γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1863 και πέθανε το 1943 στο Άουσβιτς. Από το 1919-1934 διετέλεσε γενικός διευθυντής της Κοινότητας της Θεσσαλονίκης.

²⁴ Η συνέχεια.

μην έχοντας ακόμη βγάλει γένια, ανησυχούσε μήπως δε γίνει δεκτός. Οι παλαιότεροι Θεσσαλονικείς φοιτητές δεν έχασαν την ευκαιρία να διακωμωδήσουν την υπόθεση.²⁵ Στην περίπτωση αυτή αναδεικνύονται το χιούμορ και η εφευρετικότητα των Θεσσαλονικέων Εβραίων για την επίλυση προβλημάτων. Με τη σειρά τους, τα στοιχεία αυτά μάς παραπέμπουν σ' έναν κόσμο ασφαλή και ισορροπημένο, αλλά και κοινωνικά ενταγμένο, όπως δηλαδή ήταν ο εβραϊσμός στη Θεσσαλονίκη.

Ορισμένες φορές, βέβαια, ανέκυπταν και προβλήματα που αυτές οι ιδιότητες δεν αρκούσαν για να τα αντιμετωπίσουν. Όπως, για παράδειγμα, όταν εκδόθηκε ένα διάταγμα (φιρμάνι) που καθιστούσε υποχρεωτικό το δίπλωμα για την άσκηση του επαγγέλματος του φαρμακοποιού. Κατευχαριστημένοι, αρχικά, μ' αυτήν την αλλαγή οι Θεσσαλονικείς φοιτητές, εξεπλάγησαν αναγνωρίζοντας μια γνώριμη ομάδα εμπειρικών φαρμακοποιών να καταφθάνει από την πόλη τους στην Ισταμπούλ για να εξαγοράσει το απαιτούμενο «δίπλωμα κατόπιν εξετάσεων».²⁶ Η δωροδοκία δηλαδή εξακολουθούσε να κυριαρχεί στην καθημερινή πρακτική στην Ανατολή, παρά τα προοδευτικά μέτρα που είχαν ληφθεί από τις οθωμανικές Αρχές.²⁷ Κατά συνέπεια, τα απομνημονεύματα του γιατρού Γιοέλ δεν περιορίζονται μόνο στα ζητήματα της εβραϊκής κοινωνίας, αλλά παραπέμπουν και στα προβλήματα της οθωμανικής κοινωνίας γενικότερα.

²⁵ VIη συνέχεια.

²⁶ VII συνέχεια.

²⁷ Στο ίδιο.

Παρά ταύτα, ο δευτεροετής Μ. Γιοέλ συνέχισε τις σπουδές του και μετά από έναν χρόνο απέκτησε το απαραίτητο δίπλωμα του φαρμακοποιού.²⁸ Κατά την επάνοδό του, ο Σαάντια Λεβή προέτρεψε τον Μεΐρ να πάει να σπουδάσει ιατρική στο Παρίσι, όπου και ο γιος του²⁹ σπούδαζε νομικά. Ο Μεΐρ ήταν πια 25 ετών, αλλά έως τότε πολλά πράγματα είχαν αλλάξει στον κόσμο της Θεσσαλονίκης. Από τη μια είχε προηγηθεί η πυρκαγιά του 1890³⁰ που κατέστρεψε όλη την ακίνητη περιουσία των Γιοέλ, και από την άλλη είχε παρέλθει η εποχή της μόδας των ενδυμάτων *a la turka*, στα οποία ειδικευόταν ο πατέρας Γιοέλ. Έτσι η οικογένεια ξέπεσε οικονομικά.

Η αλλαγή ωστόσο στη νοοτροπία των Εβραίων της Θεσσαλονίκης σε λιγότερο από μια γενιά είναι εντυπωσιακή: είτε ως προς την ένδυση είτε ως προς τις σπουδές, το σημείο αναφοράς τους έχει μετατοπισθεί από την Ανατολή στη Δύση. Δεν μπορεί κανείς να παραβλέψει τον αντίκτυπο που είχαν τα σχολεία της *Alliance Israélite Universelle* στη νοοτροπία των ντόπιων εβραίων σε δεκαοκτώ μόλις χρόνια από την ίδρυσή τους στη Θεσσαλονίκη.³¹ Κατά συνέπεια, ο Μεΐρ Γιοέλ, που ήδη γνώριζε τα γαλλικά, πήγε να σπουδάσει στο Παρίσι, όπου αρίστευσε στις σπουδές του στη γυναι-

²⁸ VIIη συνέχεια.

²⁹ Ο γνωστός πολιτειολόγος και δημοσιογράφος στις *Eroca* και *Journal de Salonique* Σαμ Λεβή (γεν. 1870).

³⁰ Ρένα Μόλχο, *Oι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης...,* δ.π., σσ. 110-120.

³¹ Rena Molho, «Education in the Jewish Community of Thessaloniki in the Beginning of the 20th Century», στο Rena Molho, *Salonika-Istanbul...,* δ.π., σσ. 127-137.

κολογία και έγινε βοηθός του περίφημου καθηγητή Gautier.³²

Τα πράγματα όμως άλλαζαν και στο Παρίσι. Είναι χαρακτηριστικό, ακόμη και για την ιδιαιτερότητα που έχω επισημάνει ότι χαρακτηρίζει τον εβραϊσμό της Θεσσαλονίκης,³³ ότι ο Μεΐρ Γιοέλ διηγείται πως, καθώς βρέθηκε εκεί την περίοδο της υπόθεσης Ντρέυφους, ήταν η πρώτη φορά στη ζωή του που αισθάνθηκε ότι απειλούνταν εξαιτίας της εβραϊκής του ταυτότητας.

Ο καθηγητής Gautier, ένας φανατικός πολέμιος του Ντρέυφους, πληροφορούμενος την πολιτική δράση του Γιοέλ υπέρ του Ντρέυφους, απέλυσε αμέσως τον νεαρό γιατρό από τη θέση του στο νοσοκομείο του πανεπιστημίου. Ο φίλος του Γιοέλ όμως Σαμ Λεβή, που ήταν ένας ένθερμος και στρατευμένος υποστηρικτής των εβραϊκών υποθέσεων, δεν έχασε την ευκαιρία. Την ίδια κιόλας μέρα οδήγησε τον Μεΐρ στο συμβούλιο της Αλλιάνς, που αντιμετώπισε το πρόβλημά του με παραδειγματικό τρόπο. Χάρη στον πρόεδρο της οργάνωσης, ο νεαρός γιατρός ανέλαβε αμέσως μια νέα θέση ειδικευόμενου στο Νοσοκομείο Ρότσιλντ. Ο ίδιος ο πρόεδρος της Αλλιάνς Shevalsid Goldschmid και το συμβούλιο ανέλαβαν να διερευνήσουν το περιστατικό με τον καθηγητή Gautier. Η πρώτη επαφή του Γιοέλ με την Αλλιάνς θα τον σφράγιζε διά βίου. Άλλη μια φορά, μέσα από την απομυθοποίηση της «πολιτισμένης Ευρώπης» και τις αναπόφευκτες συγκρίσεις, αντιλαμβανόμαστε τι σήμαινε η Θεσσαλονίκη για τους Εβραίους.

³² ΧΙη συνέχεια.

³³ Ρένα Μόλχο, Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης..., δ.π., σσ. 19-25.